

Прегледни рад

Александар С. ПАВЛОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

ПРИЛОЗИ О ЕКОНОМСКИМ АСПЕКТИМА СВАКОДНЕВИЦЕ СРБА У СЕВЕРНОЈ КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ**

Апстракт: У раду представљам резултате истраживања свакодневице Срба у Косовској Митровици у условима измењеног друштвено-политичког контекста после рата на Косову и Метохији 1999. године и етничке поделе овог града на два дела – српски и албански. Главну пажњу посвећујем оним аспектима свакодневице који спадају у ред фундаменталних, незаобилазних области свакидашње реалности, а то је рад, односно економија. Резултати презентовани у раду добијени су на основу теренског истраживања спроведеног у више наврата од 2011. до 2015. године, у укупном трајању од преко осам месеци.

Кључне речи: свакодневица, економија, Срби, Косовска Митровица, Косово и Метохија.

У раду представљам резултате истраживања свакодневнице Срба у северној Косовској Митровици, као дела друштвене стварности становника овог града који је у периоду „крупних“ политичких процеса, проузрокованих последицама рата на Косову и Метохији 1999. године, односно поделом Косовске Митровице на два дела – српски и албански, у јавном и научном дискурсу остао углавном непримећен и недовољно расветљен. Посебну пажњу посвећујем оном домену свакодневног живота који према Анри Лефевру, једном од најзначајнијих теоретичара свакодневнице, спада у ред фундаменталних, незаобилазних области свакидашње друштвене реалности, а то је рад, односно економија (Lefebvre 1987: 10). Полазећи од становишта по којем се свакодневица може посматрати као простор неприметних, али због тога ништа мање дубоких трансформација (Moran 2011: 308–309), тј. као стварност која крупне промене рефлектује и која попут својеврсне врсте

* научни сарадник, alek.pavlovic@orion.rs

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ишкџиа „очитава“ нека од кључних правила која леже у основи људских активности (Rogers 1984: 169), у раду настојим да прикажем поједине аспекте економске праксе Срба у Косовској Митровици у условима етничке поделе овог града и измењеног друштвено-политичког контекста на Косову и Метохији после рата 1999. године.

Поделом Косовске Митровице дошло је до груписања Срба и Албанаца у деловима града северно, односно јужно од реке Ибар, али тако да је један број Албанаца остао настањен у северном, српском делу града. Процењује се да у северној Косовској Митровици до данас живи око 22.500 Срба, укључујући између пет и седам хиљада оних који су се после рата ту доселили са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра, као и око 4.900 Албанаца настањених у самом граду и у оближњим селима Суви До, Гушевац, Винарце (“Municipal Profile Mitrovicë/Mitrovica North” 2018). Односи између Срба и Албанаца у готово целом периоду након поделе града обележени су тензијама. Албанци, којих на градском подручју јужно од Ибра има око 90.000 (Janjić 2007: 137), северну Косовску Митровицу желе да заузму и да тиме заокруже своју доминацију над целим Косовом и Метохијом, док за Србе овај део града представља последњу брану очувању присуства Републике Србије на овом подручју.

Подела града условила је да се свакодневица у северној Косовској Митровици одвија у практично два паралелна света, где Срби и Албанци живе углавном одвојено, по принципу енклава које су углавене једна у другу као руске бабушке. То значи да у делу Косовске Митровице северно од Ибра, који заузима прилично малу површину, састављену од свега три-четири веће улице и неколико стамбених блокова, Срби и Албанци живе тако да им се животни простори најчешће не преклапају, већ наслањају један на други (Derens 2009: 170–171). У раду ћу настојати да сагледам како се описана ситуација одражава на економске активности Срба у северној Косовској Митровици, односно колико етницитет представља оквир економске зависности, сарадње и утицаја међу српским становништвом у овом делу града. Концепт етницитета, у том смислу, посматрам као израз практичних потреба људи, а не само као симболички и идентитетски оквир, тј. поље унутар кога влада исти културни образац. На њега се позивам као на феномен чија практична димензија до изражаја долази нарочито у сфери економских односа, где он „представља, мање или више, употребљив привредни ресурс: припадност једној етничкој групи омогућава контакте, доноси субвенције, даје привилегије, али намеће и одређене економске обавезе“ (Nedeljković 2011: 907).¹

1 Овако схваћен, етницитет се може третирати као чинилац у функцији дистрибуције капитала и рада. Он се јавља као основа „етничког предузетништва“, под којим се подразумева мрежа економских односа која се успоставља унутар етничке групе насељене у одређеном простору, односно својеврсно предузеће засновано на културној блискости,

Резултати презентовани у раду добијени су на основу теренског истраживања спроведеног у Косовској Митровици од 2011. до 2015. године. Истраживање је у наведеном периоду спроведено у више наврата, у укупном трајању од преко осам месеци, и то методом квалитативног типа, што значи да је етнографска грађа прикупљена непосредним посматрањем проучаваних појава, као и вођењем разговора са њиховим учесницима, односно становницима северне Косовске Митровице. Због ограниченог броја обухваћених тема, те због ограниченог трајања истраживања, резултати презентовани у раду могу се сматрати само делимичним, тј. непотпуним, због чега их видим тек као скромни допринос сагледавању једне сложене проблематике као што су економски аспекти свакодневице Срба у етнички подељеној Косовској Митровици. С обзиром на динамику друштвено-политичких, а тиме и економских процеса на Косову и Метохији, који се услед имплементације Бриселског споразума из 2013. године одвијају практично до дана данашњег, резултатима представљеним у раду биће приказана превасходно ситуација забележена до 2015. године, дакле у једној дијахронијској перспективи, без узимања у обзир догађаја и појава у каснијем периоду.

ЕКОНОМИЈА НА СЕВЕРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У СЕНЦИ НЕКАДАШЊЕГ ГИГАНТА ТРЕПЧЕ

Промена друштвено-политичког контекста на Косову и Метохији после рата 1999. године обухватила је низ крупних поремећаја, међу којима су најзначајнији били повлачење српских власти са овог подручја и увођење међународног протектората. Једна од највећих последица ових поремећаја односила се на успостављање тзв. косовских институција под покровитељством међународне цивилне управе УНМИК, чиме је на целом подручју Косова и Метохије требало да буду замењене установе Републике Србије. Овај процес је спроведен делимично, и то тако што су нове институције профункционисале само на подручју Косова и Метохије јужно од Ибра, насељеном већином Албанцима, док на подручју северно од Ибра већински Срби ове установе нису прихватили. Многе институције Републике Србије на северу Косова и Метохије наставиле су несметано да раде, с тим да су у очима међународне управе и Албанаца оне биле означене као „паралелне“, односно незаконите. У наведеним околностима, на подручју Косова и Метохије северно од Ибра дошло је до настајања свејеврсног институционалног вакуума, што је уз нефункционисање установа извршне власти проузроковало

тј. етничкој солидарности, у оквиру којег се припадници етничке групе пре одређују за привредну сарадњу са својим сународницима, него са припадницима других етничких група (Boal 2005: 68).

једно опште стање правне и законске несигурности. Промена оваквог стања најављена је потписивањем Бриселског споразума, којим се предвиђало да тзв. косовске институције заживе и на Косову и Метохији северно од Ибра, тј. да установе Републике Србије на овом подручју буду интегрисане у институционални систем самопроглашеног независног Косова.

Недефинисана институционално-правна ситуација, уз сталну политичку неизвесност проузроковану нерешеним статусом Косова и Метохије, велики је утицај имала управо на привреду северног дела овог подручја. Економски амбијент након увођења међународног протектората, притом, био је obeлежен настојањем УНМИК-а да цео простор северно од Ибра, заједно са читавим Косовом и Метохијом, заокружи у привредносистемски амбијент независан од Републике Србије (Васић 2006: 147).² Последица наведене ситуације било је одсуство већих инвестиција у производњу на подручју северно од Ибра, чему је умногоме допринело и одбијање Срба да сарађују са међународном управом, уз образложење да би то била издаја, односно признавање легитимитета страних власти, а чиме су затварана врата иностраним фондовима спремним да помогну покретање привреде и развој различитих пословних активности. Економија на северу Косова и Метохије веће користи није имала ни од помоћи Републике Србије, која је од 2000. до 2012. године Србима на целом подручју јужне српске покрајине била намењена у укупном износу од 2,8 милијарде евра. Иако су била предвиђена за реализацију бројних пројеката, ова средства у великој мери нису употребљена у складу са прописаном наменом, већ су потрошена ненаменски. Злоупотребе су биле бројне, углавном услед непостојања законске контроле којом би ненаменско трошење било онемогућено и санкционисано (Комазец 2013: 3).

Економска стагнација на северу Косова и Метохије, проузрокована одсуством капиталних улагања, довела је до тога да отварања нових радних места, нарочито у производњи, годинама скоро да није било уопште, што се одразило и на стопу незапослености становништва.³ Неповољну околност

2 Привреда на Косову и Метохији десетак година након увођења међународног протектората налазила се у стању замрлости, са великом стопом незапослености и незнатним приливом страних инвестиција. Мало тога се производило, док је удео индустрије у бруто друштвеном производу са 47% у 1989. години опао на 17% у 2006. години (Ноббауер 2009: 200). Огромна средства која је међународна заједница уложила у развој привреде нису имала довољно учинка, пошто су већином отишла у потрошњу, а тек мањим делом у финансирање производње. Према незваничним подацима, од 1999. до 2004. године ова средства износила су око седам милијарди евра, док званична статистика показује да су стране инвестиције у економску реконструкцију у прве три године УНМИК-ове управе биле око две милијарде евра (Васић 2006: 149–150). Од 2003. године међународна помоћ почиње да опада, па је до 2006. године спала на 465, а 2007. године на 352 милиона евра (Лјеројевић 2008: 75).

3 Средином друге половине 2012. године број незапослених лица у северној Косовској Митровици био је 1.670 (*Незајослена лица, ошћина Косовска Митровица* 2012).

за привреду на овом подручју представљала је и чињеница да је већина предузећа из друштвеног сектора, њих око педесет, после рата 1999. године увелико замрла, уз свега неколико изузетака у којима је пословање, мада у мањем обиму него раније, колико-толико настављено.⁴ Пословање ових предузећа било је усмерено превасходно ка тржишту централне Србије, уз суочавање са низом тешкоћа, као што су слаба инфраструктура, лоша путна мрежа, обавеза плаћања намета на административним прелазима, проблеми са струјом, стална несигурност због које банке нису улазиле у ризик давања кредита итд. Проблема је било и на плану привредног законодавства, будући да су закони Републике Србије из појединих области економије суспендовани након увођења међународне управе, док у исто време српска предузећа нису прихватала законе УНМИК-а и самопроглашеног независног Косова. У пракси, то је могло да значи појаву сметњи у обављању одређених привредних делатности, услед тога што се опрема, материјал или сировине потребне за производњу, а које прописује закон Републике Србије, због неусклађености са УНМИК-овим, односно тзв. косовским законима, на север Косова и Метохије нису могли пренети из централне Србије, и слично.⁵

Извесне назнаке да се незавидно стање у економији може променити почеле су да стижу након потписивања Бриселског споразума и најављеног формирања Заједнице српских општина (ЗСО). У наговештај бољих дана са оптимизмом су гледали пре свега они Срби који су се надали „гарантованој аутономији“ ЗСО, договореној између Београда и Приштине, а од чега се очекивала стабилизација политичких и економских прилика на целом Косову и Метохији. Са друге стране, најављено формирање ЗСО,

---

Ови подаци односили су се само на лица која су се служби за запошљавање званично пријавила, што значи да је број незапослених, укључујући и оне који у званичној евиденцији нису били регистровани, вероватно био већи. У осталим општинама на северу Косова и Метохије незапослених је по званичној статистици из истог периода било: у Звечану 728 (*Незайослена лица, оишћина Звечан* 2012), Зубином Потоку 967 (*Незайослена лица, оишћина Зубин Поток* 2012), Лепосавићу 2.164 (*Незайослена лица, оишћина Лепосавић* 2012). У четири српске општине северно од Ибра, дакле, у августу 2012. године било је званично евидентирано укупно 5.529 незапослених лица. Следеће, 2013. године, на истом подручју регистрован је још већи број незапослених, укупно 7.528 (Радомировић 2013: 12).

- 4 Са радом су наставила предузећа: Фабрика откивака *Лола* у Лешку, погони *Симџа* из Враћа за израду ламелираног намештаја, Фабрика вијака *Градац* из Ваљева и Фабрика конфекције *Јавор* из Ивањице у Зубином Потоку, Земљорадничка задруга *Пейтолејка* у Лепосавићу, Трговинско предузеће *Механизација* из Косовске Митровице итд. У периоду после 1999. године око 500 радника ових предузећа остало је без посла, а 2014. године исто толико их се још увек налазило у радном односу (Нићифоровић 2014: 6).
- 5 Овде се као пример може узети случај рудника Трепче у којем су забележени проблеми у раду због тога што централа рудника у Звечану није признавала тзв. косовске законе по којима је за ископавање руде прописивана врста динамита другачија од врсте предвиђене прописима Републике Србије.

које би значило потпуну интеграцију српских општина северно од Ибра у институционално-правни систем самопроглашеног независног Косова, Срби су дочекали и са стрепњом, и то из разлога што би тиме била спроведена приватизација предузећа из некадашњег друштвеног сектора. Страховања су била поткрепљена уверењем да тзв. *Косовска агенција за приватизацију* (КАП)⁶ настоји да постојећа предузећа распрода у бесцење и да тако Србима укине радна места, што је, како се сматрало, био део плана Приштине да српско становништво са севера Косова и Метохије примора на исељавање. Промена власничке структуре интеграцијом овог подручја у тзв. косовски систем, притом, била је предвиђена и за имовину великих, јавних предузећа Републике Србије, која би по таквом сценарију требало да постану „власништво Косова“. То се односило на предузећа као што су *Србијашуме*, *Железнице Србије*, *Електирокосмет*, *Телеком*, *Пошта Србије*, итд, где су услед најављених промена запослени Срби такође страховали од могућности губитка радних места.

Вероватно најважније предузеће обухваћено плановима за власничку трансформацију, које од рата 1999. године и за Београд и за Приштину представља једну од кључних тачака међусобног спора, био је рударски комбинат *Трепча*. О каквом индустријском гиганту се ради говори податак да је реч о систему који је до деведесетих година 20. века обухватао 32 фабрике и 11 рудника, са више од 15.000 запослених радника. Производиле су се руде од олова и цинка до злата и сребра, али и готова роба као што су акумулатори, муниција и слично. Осим у рудницима на подручју северно од Ибра, производња се одвијала и у рудницима јужно од ове реке, међу којима је најпознатији Стари трг. И јужно и северно радила је металуршка индустрија, где се руда прерађивала, док је у Звечану била смештена топионица. У златно доба Трепче годишње се производило око 120.000 тона олова, 60.000 тона цинка, 100 тона сребра (Љеројевић 2008: 98), а средином осамдесетих година 20. века производња угља износила је целих 17 милијарди тона (Јанјић 2007: 145). Према незваничним подацима, од 1938. до 1998. године произведено је 11.885 килограма злата, са највећом годишњом производњом од 449 килограма, забележеном 1963. године (Љеројевић 2008: 98).

Производња у рудницима Трепче од времена највећег успона средином осамдесетих година 20. века, када је извоз свих производа достигао 200 милиона долара годишње, током последње декаде овог столећа опала је читавих двадесет пута, па цео систем до 1999. године није правио ништа

6 Ова агенција је основана 2002. године под именом *Косовска поверљива агенција* (КПА), односно *Kosovo Trust Agency* (КТА). Задатак агенције био је да од УНМИК-а преузме одговорност за привредне субјекте на подручју Косова и Метохије и да спроведе њихову широку и брзу приватизацију (Derens 2009: 197). Године 2008. агенција је променила име у *Косовска агенција за приватизацију*.

друго осим губитке (Љеројевић 2006: 79). Након рата на Косову и Метохији и увођења међународне управе постројења Трепча јужно од Ибра заузели су Албанци, док су погони северно од ове реке остали у рукама Срба. Ипак, по захтеву Европске банке за реконструкцију и развој, која је тражила да се питање власништва над индустријом на Косову и Метохији реши, јер у супротном неће бити страних инвестиција, УНМИК је у августу 2000. године преузео постројења фабрике на северу, заузевши их насилно са 900 наоружаних војника КФОР-а (Јанјић 2007: 145). Овај чин Србија је оштро осудила, оптужујући међународну управу да јој је тенденциозно, са циљем да јој се на Косову и Метохији што више ослаби позиција, отела предузеће које, како је тврдила, вреди десет милијарди долара. Да ствар буде компликованија, Трепча се од 1996. године не налази само у државном власништву, већ представља акционарско друштво у којем својина припада већем броју поверилаца, због чега Београд инсистира и на томе да су њеним заузимањем од стране УНМИК-а прекршена власничка права не само државе Србије него и акционара.⁷

Као економски субјект од огромног значаја за политичку контролу Косова и Метохије, Трепча се још увек није нашла у процесу промене власничке структуре коју спроводи КАП. Иницијативе из Приштине да она буде проглашена за јавно предузеће којим би у целости управљала тзв. косовска влада није мањкало, али услед осетљивости положаја овог комбината у спору између српске и албанске стране, ситуација на терену остала је непромењена.⁸ Стање *status quo* делимично је на снази због тога што

7 Власничке трансформације спроведене на Косову и Метохији деведесетих година 20. века, у време режима Слободана Милошевића, УНМИК није признао, сматрајући их нелегалним и упереним против албанског становништва. Отуда је и повериоцима који су у том периоду купили акције државних и друштвених предузећа међународна управа оспорила право на власништво, као и на надокнаду на име обештећења. Оно што је УНМИК признао, чиме је потврдио удео Србије и српских предузећа у власништву над Трепчом, јесте некадашња структура према којој је 25% овог комбината у друштвеном власништву, 66% у власништву Фонда за развој Србије, 2,7% у власништву Јуџобанке, 2,5% у власништву Пројреса и Беобанке и 2% у власништву Електиропривреде Србије (Љеројевић 2008: 99).

8 Вероватно најозбиљнији покушај Приштине да промени власништво над Трепчом датира с почетка 2015. године, када је у тзв. косовској скуштини требао да буде разматран закон чијим би усвајањем Трепча била проглашена јавним предузећем у стопроцентном власништву тзв. независног Косова. Овај потез Влада у Београду назвала је „исхитреним и неприхватљивим“, уз оцену да би усвајање планираног закона било дестабилизујуће по север Косова и Метохије, као и да би то довело у питање Бриселски споразум. На наговештај да Београд може прекинути дијалог са Приштином у случају да тзв. косовска влада присвоји Трепчу реаговали су Брисел и Вашингтон, не желећи да дође до било каквих компликација између две преговарачке стране. Притиснута са Запада, Приштина је повукла предлог спорног закона и уместо тога најавила усвајање мораторијума на својинску трансформацију Трепче до усвајања посебног закона и плана за Трепчу (Marković 2015: 10–11).

ни сâма међународна заједница нема довољно поверења у Албанце да би им препустила управљање рудницима и постројењима, будући да они, како је прецизирано, „немају модерно знање и квалификације“. Као привремено решење, а са циљем одржавања какве-такве производње, формиран је међународни конзорцијум, предвођен компанијама из САД, Француске и Шведске, којем је формално дато да управља целокупином имовином Трепче (Љеројевић 2008: 99, 100).

Од доласка под контролу међународне управе у погонима Трепче северно од Ибра дуго се није радило скоро ништа, да би од 2006. године производња у извесној мери била обновљена. Због огромних дуговања у фабрици је проглашен стечај, док је технологија у рудницима и индустријским халама прилично застарела. Инвестиција у производњу нема практично већ неколико деценија, због чега се процењује да би само за пуштање комбината у рад било потребно између 150 и 200 милиона евра (Hofbauer 2009: 225). Од некада укупно више од 15.000 запослених годинама уназад тек мањи део радника, службеника и инжењера долази на посао. Крајем 2013. године број радника на подручју северно од Ибра, углавном Срба, износио је 3.135, од којих је око 1.100 примало зараде, а око 1.700 тзв. „стипендије“ у износу од 30 евра месечно које је увео УНМИК када је над овим предузећем преузео управљање. Сви радници, укључујући и 1.800 радника који су протерани са својих радних места у рудницима и постројењима јужно од Ибра, примају и накнаде за незапослене које исплаћује Република Србија. Да би услед ниског интензитета производње била сачувана социјална равнотежа међу запосленима, одлуком синдиката месечно се врши смена радне снаге, или тзв. „ротација“, чиме сви радници, нарочито у непроизводним секторима, равноправно остварују право на рад и зараду („Трепча: Izgradila BG, gde je danas?“ 2015).

Иако тавори, Трепча је остала извор прихода за око 20.000 људи на северу Косова и Метохије, рачунајући и чланове породица радника („Odluka o 'Трепчи'“ 2015). Међу Албанцима јужно од Ибра овај број је још већи, пошто се процењује да је у тамошњим погонима фабрике остало између пет и шест хиљада радника. Опоравак овог некадашњег гиганта, који и за једне и за друге има не само економску, већ и политичку вредност, подједнако прижељкују и Срби и Албанци, надајући се да ће тиме бити означен крај дугогодишње привредне стагнације, односно почетак поновног напретка. У сенци старе Трепчине славе економску структуру на северу Косова и Метохије сачињава свега неколико предузећа из бившег друштвеног сектора, као и више стотина субјеката из категорије мањег и средњег приватног предузетништва. Мала предузећа углавном су у породичном власништву, при чему приходи које остварују већином не прелазе 10.000 евра годишње. Према једној статистици из 2015. године, предузећа из приватног сектора највише

се баве трговином, док остало отпада на производњу, услуге, хотелијерство, угоститељство, пољопривреду. Скоро сва ова предузећа раде претежно на подручју српских општина северно од Ибра, где остварују 90% зараде, а тек у мањој мери послују и са централном Србијом, као и са областима јужно од Ибра („Економски развој севера Косова“ 2015).

МОЗАИК ПОТРОШЊЕ

Године 2013. евидентирано је да је око 2.600 лица на северу Косова и Метохије било запослено у педесетак предузећа из некадашњег друштвеног сектора, која су, иако формално нису престала са радом, већином таворила и чекала нека боља времена. Привредни субјект са највише запослених био је Трепча, где је од око 3.200 лица радно било ангажовано само нешто више од трећине. У области приватног предузетништва, у којој су доминирале непроизводне делатности, а која је бројала око 450 малих предузећа, радило је нешто мање од 1.300 лица (Радомировић 2013: 12). Све заједно, у привреди на северу Косова и Метохије 2013. године било је запослено између 7.000 и 7.500 људи. Наведени број, међутим, односио се на лица која су се налазила у радном односу, што значи да број радно ангажованих људи није морао бити једнак броју људи који су запослени, односно који су у радном односу. Разлика између броја запослених и броја радно ангажованих лица могла је бити најмање две хиљаде, таман онолико колика је та разлика била у Трепчи, односно бар још хиљаду-две, колико је износила разлика између 2.600 запослених у педесетак „друштвених“ предузећа и око 500 радника који су у неколико тих предузећа заиста радили. У оваквим условима, са свега 3.000–3.500 стварно ангажованих лица и уз минимум производње, север Косова и Метохије представљао је друштво које није имало тржишни пласман и које није стварало вишак вредности. То је било друштво које је углавном само трошило. Новца је било захваљујући пре свега давањима која су на име социјалне помоћи, плата, пензија и дечије заштите стизала из буџета Републике Србије. Према подацима из 2013. године, социјалну помоћ, односно накнаду услед незапослености у износу од 11.089 динара, примало је око 14.000 корисника, рачунајући и раднике Трепче, као и раднике појединих „друштвених“ предузећа, док је плате добијало око 4.500 запослених у локалној самоуправи, здравству, просвети и судству (Радомировић 2013: 12).

Друштво на северу Косова и Метохије деценију и по након рата 1999. године налазило се практично на сталној инфузији и у директној зависности од убризгавања средстава из буџета Републике Србије. То је био главни предуслов економије, с обзиром на то да је функционисање бројних привредних субјеката, превасходно из области трговине, пружања услуга, угоститељства, итд, било условљено управо приливом новца из Београда.

Северна Косовска Митровица, као најмногољудније и најгушће насељено место на Косову и Метохији северно од Ибра, представљала је главни центар потрошње на овом подручју. Главнину економије у посматраном периоду у овом граду чинила је меркантилна привреда, што се лако могло уочити већ на основу преовлађујуће заступљености трговинских радњи у односу на објекте са другим видовима пословних делатности. Продавница је било готово на сваком кораку, а продавало се дословно све – од хране, пића, цигарета, преко гардеробе, до кућних апарата и намештаја. Најбројније су биле пиљарнице и дућани у којима су се продавали прехранбени производи, бакалук, прибор за хигијену и свакодневне потрештине. На овоме се, по тврдњама самих предузетника, најсигурније и најбрже зарађивало. Сва је роба стизала махом из централне Србије, при чему у систему продаје, у условима непостојања строгих законских оквира, није било фискалних каса, нити је у цену производа урачунаван порез на додату вредност (ПДВ), што је предузетницима отварало простор за већу зараду.⁹

Објекте за обављање пословне делатности предузетници су узимали у закуп, док су многи подизали и своје локале, и то практично где год да су нашли слободно место. Да се изгради објекат довољан за покретање трговине, угоститељске или какве услужне делатности било је потребно тек мало средстава и грађевинског материјала, док добијање грађевинске дозволе није тражио нико. Бесправно подигнути објекти до 2009–2010. године толико су преплавили северну Косовску Митровицу да се тротоарима главних градских улица од импровизованих тезги, пиљарница, киоска, једва могло проћи.¹⁰ До наведеног периода централна градска улица – Улица краља Петра Првог – личила је више на пијацу него на саобраћајницу, где су се продавале цигарете, конзерве, слаткиши, сокови, прашак за рубље, сапуни,

9 Роба из централне Србије намењена за продају на Косову и Метохији посебном уредбом српске владе из 2005. године била је ослобођена плаћања ПДВ-а. Иако донета са намером да се обезбеђивањем јефтинијих производа помогне косовскометохијским Србима, ова уредба је, међутим, довела до процвата шверца, будући да роба до становништва није увек стизала директно, већ често преко посредника који су робу увежену на Косово и Метохију без урачунатог ПДВ-а продавали по увећаној цени, неретко по оној у коју је обрачунаван и цео ПДВ. Злоупотребе су биле толике да је роба уместо Србима, којима је примарно била намењена, често извозена Албанцима на подручју јужно од Ибра, при чему је делом чак враћана назад у централну Србију и тамо препродавана. Шверцом је била обухваћена углавном роба широке потрошње, као што су гориво, цигарете, прехранбени производи и сл. Према закључку Анкетног одбора за Косово и Метохију Скупштине Републике Србије, формираног у циљу истраге ових злоупотреба, уредба из 2005. године донета је супротно закону и Уставу, што значи да је њено спровођење од самог почетка било нелегално. Процењује се да је применом ове уредбе, тј. ненаплаћивањем ПДВ-а за робу пласирану на Косово и Метохију, од 2005. до 2013. године буџет државе Србије оштећен најмање за 300 милиона евра („Bez kazni za zloupotrebe na Kosovu“ 2014).

10 Број ових објеката 2010. године кретао се око 300 (Радомировић 2010: 5).

доњи веш, мајице, цинс итд. Ко није имао могућности да подигне било какво „продајно место“, робу је излагао на поклошцима мотора паркираних аутомобила, картонским кутијама, или, пак, на самом тротоару.

До 2012/2013. године подизање нелегалних економских објеката значајно се смањило, мада у условима непостојања извршних власти које би бесправну градњу спречиле, оно није престало. После великих напора, и упркос отпору продаваца, комунална општинска служба успела је да из главне градске улице уклони већи број тезги и импровизованих продајних места, пре свега оних подигнутих од лакшег материјала. Међутим, продаја и препродаја свега и свачега и даље је остала извор прихода за велики број Митровчана. Да би зарадили неки динар, поједини становници града, без обзира на временске прилике, наставили су са свакодневном продајом разноврне робе по тротоарима, и то углавном у јутарњим и преподневним сатима, најкасније до средине дана. Продаја се обављала углавном у Улици краља Петра Првог, на потезу од централног градског трга – Трга Шумадија – ка главном мосту преко Ибра, а међу продавцима су се могли наћи и становници околних села, који су на тржницу износили поврће, воће, сир, кајмак, чак и козје млеко начечено у боце од пластике. У време празничних дана, као што су Бадњи дан и Божић, овде се продавала и риба, свеже и печено месо итд.

Прилика да наведене производе, као и многе друге, купе по нешто нижим ценама Митровчанима се указивала суботом, када је у граду организован пијачни дан.¹¹ У зимском периоду на пијаци су се могли наћи туршија, свињска цигерица, очишћени ораси, мед, ракија, као и вунена галантерија, док су се независно од сезоне овде могли купити фабрички и конзервирани прехранбени производи, предмети за домаћинство, кућна хемија, алати, играчке, бижутерија и много других артикала. Осим Митровчана и становника околних села, међу продавцима на пијаци појављивали су се и Срби из неколико села са подручја јужно од Ибра, пре свега из вучитрнске општине (Гојбуља, Прилужје, и др), којима је, живећи у већинском албанском окружењу, долазак у северну Косовску Митровицу била практично једина прилика да, продајући вишак својих производа, зараде нешто пара. Да је продаја за многе била једини начин да дођу до преко потребног новца, посебно се учувало у чињеници да је на простору поред пијаце, на неуређеној површини, организована и бувља пијаца на којој је део становника северне Косовске Митровице продавао старе, половне ствари, делове свог покућства итд.

11 Пијаца је у северном делу Косовске Митровице подигнута 2006. године, и то на обали Ибра, у непосредној близини главног градског моста, са једне стране, и етнички мешовитог насеља *Три солићера*, са друге стране. На наведеној локацији пијаца је подигнута уз финансијску помоћ УНМИК-а, са идејом да на једном месту своје производе продају и Срби и Албанци, што је, према замисли, требало да доведе до њиховог зближавања. Оваква идеја УНМИК-а није уродила плодом јер за продају и куповину на пијаци албанско становништво није показало интересовање („Multietnička pijasa“ 2006).

Процес трговине у северној Косовској Митровици углавном је пратио линију етничких односа, па су тако Срби куповали превасходно код Срба. Исто је важило и за Албанце, који у српске делове града готово да нису залазили, што значи да су куповину обављали или у квартовима насељеним албанским становништвом или у јужном делу града. Од поменутог правила, међутим, код Срба је ипак било извесних одступања, будући да су ради куповине у одређеном броју одлазили у *Бошњачку махалу*, етнички мешовиту стамбену и трговачку четврт. У главној улици ове четврти, испуњеној продавницама и трговинским радњама већином у власништву Албанаца, цене многих производа биле су ниже у односу на цене у радњама у српским деловима северне Косовске Митровице. Јефтинија роба представљала је главни разлог због којег су Срби долазили у овај део града, где су у албанским продавницама куповали различите артикле, од којих највише ствари за домаћинство, одећу и обућу. Одећа је била најинтересантнија младима, нарочито од 2013. године када је овде отворена робна кућа једне од веома популарних страних марки (*Zara*), подједнако омиљене како код девојака тако и код младића. У Бошњачку махалу, пре свега због нижих цена појединих производа из свакодневне потрошачке корпе, долазили су и српски трговци који су купљену робу прешрадали у својим продавницама у деловима града са већинским Србима. Од Албанаца су откупљивали флаширану воду, сокове, газирана пића, цигарете, воће, поврће и још много тога.¹² У време рамазанског поста биле су актуелне и тзв. *рамазанке*, врста хлеба, боље речено погаче, које су српски трговци наручивали из неколико албанских пекара да би их продавали својим суграђанима Бошњацама, али и самим Србима, међу којима је било много оних који су овај специјалитет такође ценили. Средство плаћања у Бошњачкој махали био је углавном евро, али у настојању да привуку што више српских купаца, Албанци су своју робу радо продавали и за динаре.

Роба је у Бошњачку махалу стизала претежно из јужног, албанског дела Косовске Митровице. Овде су, непосредно уз Ибар, у годинама после поделе града подигнута два нова тржна центра (*ЕТС* и *Emona City*) у којима су бројни производи такође продавани по ценама нижим у односу на цене у српским трговинама у северном делу града. У овим објектима, подигнутим по узору на савремене тржне центре који се могу срести у многим градовима

12 Флаширана вода, сокови, газирана пића и цигарете великим делом су долазили из централне Србије. Газирана пића као што су *Coca-Cola* и *Fanta*, или флаширана вода *Rosa*, стизала су из фабрике *Coca-Cola HBC Srbija* у Земуну. Наведени напици пласирани су и на тзв. косовско тржиште, што је било уочљиво по етикетама исписаним на албанском језику. У Бошњачкој махали могла се кушити и роба намењена српском тржишту, коју су, да би је лакше продали својим сународницима, трговци Срби углавном и куповали. Од овога је било изузетака, па није било неуобичајено да се у неким продавницама у делу северне Косовске Митровице са српском већином нађу и производи са називом и декларацијом на албанском језику (нпр. *Rosa voda*, односно *Ujë Rosa*).

центрадне Србије (*Tempo, Metro Cash & Carry* и сл), у понуди је био огроман избор артикала, почевши од прехране па све до гардеробе, покућства и технике. Већина прехранбеног асортимана, укључујући сокове и пића, долазио је са тржишта земаља бивше СФРЈ, па су се, тако, и у једном и у другом центру нудили производи компанија са познатом југословенском традицијом, као што су *Fructal* и *Radenska* из Словеније, *Podravka, Josip Kraš, Gavrilović* из Хрватске, *Soko Štark, Vambi, Carnex, Takovo* из Србије итд. У понуди се могла наћи и тзв. косовска роба, међу којом више врста флашираних вода, вина, кафа, меда, чајева, слаткиша, као и један од вероватно најпознатијих производа са овог подручја – *Pecko pivo*, или *Birra Peja*, како се овај артикал после 1999. године и доласка пећке пиваре у албанске руке званично зове.

Због разноврсне робне понуде и повољних цена, тржни центри у јужном делу Косовске Митровице били су привлачни и становницима северног дела града, који су их у једном броју посећивали с времена на време, обично ради већих, породичних куповина. С обзиром на то да тако „атрактивних“ објеката на подручју северно од Ибра није било, неки становници овог дела града у тржне центре су одлазили и због „разоноде“, ради „провођења слободног времена“, куповине „понеке ситнице“ и слично. Већина Срба, међутим, ове објекте није посећивала, делом због страха од албанског окружења, али највише због противљења томе да свој новац трошењем у овим објектима оставља Албанцима. Код многих Срба постојало је уверење да Албанци тржне центре нису случајно подигли у непосредној близини Ибра, одмах поред једног од мостова који повезује два дела града, већ са намером да од Срба узму што више пара, и да тако, јачањем своје економске позиције, постепено изврше „продор на север“.

Пословање поменутих тржних центара имало је утицаја на промет у српским трговинама у северној Косовској Митровици, смањујући га за онолико колико су становници овог дела града у наведеним објектима трошили свој новац. Рад ових објеката, у исто време, сведочио је о предузетништву Албанаца, које је на градском подручју јужно од Ибра, нарочито после једностраног проглашења независности тзв. Косова 2008. године, добијало на све већем замаху. Ово је било видљиво готово свуда у јужној Косовској Митровици, где су се у многим улицама, нарочито у градском језгру, продавнице са различитом врстом робе, као и разне фирме, угоститељске и услужне радње, дословно низале једна за другом. Обрт новца био је уочљив посебно у грађевинарству, чија се производња огледала у великом броју новоподигнутих зграда, у којима се хиљаде квадратних метара стамбеног и пословног простора свакодневно нудило на продају. Грађевинска оператива била је запослена и на уређењу саобраћајница и градске инфраструктуре, захваљујући чему је јужни део Косовске Митровице личио на право градилиште на којем ничу вишеспратнице, булевари, тргови, паркови итд.

У односу на јужну Косовску Митровицу грађевинарство је у северном делу града доста дуго тапкало у месту, тако да ту годинама није подигнут готово ниједан већи објекат намењен тржишној продаји. Потреба за стамбеним простором често је надомешћивана индивидуалном бесправном градњом, па су, у крајње неконтролисаним условима, на бројним зградама дограђивани станови у тој мери да су на вишеспратницама дуж многих, па и централних улица, без икаквих дозвола ницали читави спратови. До 2010. године, према незваничним проценама, на овакав начин је на подручју северне Косовске Митровице подигнуто око хиљаду станова, али и кућа (Радомировић 2010: 5). Са друге стране, уз помоћ инвестиција Републике Србије, после 2006. године изграђено је више стамбених зграда, углавном у Бошњачкој махали, у којима су на употребу додељивани станови лицима расељеним са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра. Грађевински сектор живнуће тек након тога, када је неколико инвеститора почело да зида вишеспратнице са становима који ће се наћи на тржишту. До краја 2014. године подигнут је цео један стамбени блок са више зграда, међутим, продаја некретнина није ишла онако како су се инвеститори надали. Многи станови остали су неусељени, иако су се у понуди могли наћи по приступачним ценама. Разлог слабе потражње био је свакако у недостатку новца међу потенцијалним кушцима, али и у томе што у условима политичке и институционално-правне несигурности многи нису желели да улагањем у некретнине ризикују губитак веће количине новца.

Област у којој у северној Косовској Митровици није недостајало потражње било је угоститељство. У оквиру ове делатности пословало је на десетине објеката, почевши од бурегџиница, ћевабџиница, преко кафана, кафића, све до ресторана, пар ноћних клубова и једне дискотеке отворене 2014. године. Бројчано су доминирали кафићи, којих је било највише у две-три централне градске улице. Бројем гостију власници кафића били су углавном задовољни, посебно у току пролећних и летњих месеци када је свакодневна посећеност ових објеката, нарочито оних са отвореном баштом, од раних поподневних па све до касних вечерњих часова, била прилично велика.

Места где се трошио и обртао новац биле су и кладионице, којих је у северној Косовској Митровици било несразмерно много у односу на величину овог града и број његових становника. Кладионице су се, ради брзе зараде, неретко отварале без минималног законског улога који би гарантовао исплату добитака свим клијентима, због чега није било неуобичајено да се, услед немогућности измирења дуговања према добитницима, оне након неког времена затворе. У овим објектима радили су претежно млади, који су најчешће били ангажовани без било каквог уговора, дакле „на црно“. Слично је било и у већини других привредних делатности – трговини, угоститељству, услугама, што значи да послодавци радницима у приватном сектору

углавном нису исплаћивали доприносе, здравствено и пензионо осигурање, док су им плату по правилу исплаћивали „на руке“. Примања су се за пуно радно време кретала око 25.000 динара, али су, и поред овако ниског износа, на поменуте услове многи били принуђени да пристану, имајући у виду да другог избора нису имали. Међу лицима запосленим у приватним фирмама могли су се наћи и радници предузећа из бившег друштвеног сектора, који су после поделе града 1999. године и заузимања ових предузећа од стране Албанаца у јужном делу Косовске Митровице остали без посла. Њима је Република Србија и даље обрачунавала радни стаж, уплаћивала здравствено и пензионо осигурање, такође и социјалну помоћ, односно накнаду услед незапослености, захваљујући чему су се ова лица, у односу на она која раније нису била запослена у друштвеном сектору, на послу код приватника налазила у бољем положају.

Да би зарадили, Срби су се у северној Косовској Митровици бавили превозом људи и транспортом робе. Локалним саобраћајем биле су обухваћене релације на ширем подручју Косова и Метохије северно од Ибра, као и релације у самој северној Косовској Митровици и њеној непосредној околини. Превоз путника, са једне стране, обављан је аутобусима предузећа *Космет-џревоз* и *Колашин-џревоз*, који су саобраћали по установљеном, званичном реду вожње, али и, са друге стране, бројним комбијима и минибусевима, који су саобраћали произвољно, по слободном или мање-више утврђеном распореду. Аутобуси наведених предузећа возили су до свих важнијих места на локалу, као што су Звечан, Зубин Поток, Лепосавић, Лешак, као и до језера Газиводе, што је исто важило и за комбије и минибусеве, чији се принцип рада заснивао на томе да приватно лице својим возилом у одређено време из северне Косовске Митровице крене ка једном од набројаних одредишта, да би након тога на успутним станицама примао путнике. Док се превоз аутобусима два поменута предузећа могао сматрати регуларним, с обзиром на то да су и једно и друго предузеће за делатност коју су обављала била званично регистрована, превоз путника приватним комбијима и минибусевима био је све само не регуларан. Он се одвијао без било какве законске контроле, а само на иницијативу и одговорност самих превозника, за које је било довољно да имају одговарајуће, релативно исправно возило, погодно за пријем више путника и њихов транспорт до изабране локације.

Аутопревоз се у условима високе незапослености јављао као вид предузетништва којем су у северној Косовској Митровици многи прибегавали из једноставног разлога што започињање једног таквог посла није захтевало висока материјална средства, нити је у околностима институционално-правног вакуума подразумевало обавезу придржавања било каквих законских прописа. Ово се односило посебно на онај вид саобраћајне делатности који

је у овом граду био најраспрострањенији, а то је аутомобилски такси превоз. Да се започне са пружањем такси услуга, било је потребно од свега неколико стотина, па до 800, највише 1.000–1.200 евра, колико је изискивала куповина „доброг аутомобила“, погодног за обављање ове врсте посла. По наведеној цени куповала су се превасходно возила позната као *сџиранци*, увезена из иностранства и старости углавном од 15 до 20 година, која се због застарелости мотора по законима Републике Србије често нису могла регистровати. Да започне са таксирањем, заправо, могао је свако ко је поседовао аутомобил, без обзира на то да ли га је купио са том наменом или га је од раније користио као приватно возило. Од других улагања није било потребно ништа више изузев новца за гориво и једне ситнице, а то је табла са ознаком *џакси* која се стављала на кров аутомобила. Све остало, почевши од такси дозволе, преко техничког прегледа и регистрације возила, па до таксиметра није представљао услов за покретање посла. Најзад, да би се неко бавио таксирањем није била потребна чак ни возачка дозвола.

Није познато колико је тачно људи таксирало у северној Косовској Митровици. С обзиром на то да је била у питању делатност која се одвијала „на црно“, дакле мимо службене евиденције, што значи мимо радног законодавства и плаћања пореза, није постојао никакав званичан регистар лица која су се овим послом бавила. Само се на основу појединих процена, и то самих таксиста, претпостављало колико је људи градским улицама својим аутомобилима свакодневно превозило путнике. Те процене су се кретале од најмање стотину-две до више стотина такси возача. Број таксиста се, осим тога што о њему није било тачних података, није могао узети ни као сталан. Он је варирао, што је зависило од низа околности. Са таксирањем, наиме, почињали би многи, међутим, нису обавезно сви настављали да се тиме у континуитету баве. Било је људи који су после неког времена одустајали, схвативши да им се превоз путника не исплати, да би првом приликом овај посао поново почели да раде, надајући се већем успеху и бољој заради. Такси су возили превасходно мушкарци, готово без разлике у односу на старосну доб, тако да су се за воланом могли наћи једва пунолетни младићи, али и особе са статусом пензионера.

Колико се људи бавило таксирањем зависило је и од годишњег доба, тачније од школске сезоне, па је на градским улицама од октобра, када на факултетима почиње настава, па до маја и јуна било више такси возила него у летњим месецима током којих траје распуст.¹³ Академска популација од више хиљада студената таксистима је представљала важну клијентелу,

13 После рата 1999. године у северну Косовску Митровицу измештен је Универзитет у Приштини, чији је оснивач Република Србија, тако да овај град постаје универзитетски центар са више факултета на којима наставу похађа велики број студената, и то не само са Косова и Метохије већ и са подручја централне Србије.

нарочито на релацији према Звечану, где се налазио Факултет уметности, али и у којем је један део академица који су студирали на факултетима у северној Косовској Митровици живео у изнајмљеним становима. Осим за превоз по граду, грађани су такси услуге користили и за превоз до оближњих места, пре свега до Звечана и до околних села као што су Грабовац, Србовац, Житковац, Жеровница, етнички мешовито село Суви До итд. По договору, возње су се вршиле и на ширем подручју севера Косова и Метохије (до Лепосавића, Зубиног Потока), па све до појединих градова у централној Србији, попут Рашке и других. Превоз се, дакле, обављао претежно на подручју српских општина на северу покрајине, мада је било превозника који су ову услугу вршили и на територији јужно од Ибра, и то углавном до средина насељеним већином Србима. Када би се превоз обављао до места на централном Косову и Метохији, путовало се једино аутомобилима са тзв. косовским таблицама, и без *џакси* ознака које су, као нелегалне, могле да проузрокују заустављање од стране полиције и изрицање новчане казне.

Таксирање је многим био једини извор зараде, док није био мали број оних којима је овај посао доносио додатни приход. У ову другу групу су се, на пример, убрајали корисници социјалне помоћи, односно накнаде за незапослене, пензионери, запослени у комбинату Трепча који су због система „ротације“ чекали на ред да буду радно ангажовани итд. Иако су међу таксистима већином били становници града, или житељи оближњег Звечана и неколико околних села, овим послом се бавио и један, мада мањи, број лица из централне Србије, који су услед незапослености или губитка радних места у Београду, Новом Саду или неком другом граду, у ситуацији где је за остваривање зараде било довољно само поседовати аутомобил, долазили да раде управо у северну Косовску Митровицу.

Цене такси услуга су варирале, а с обзиром на то да у возилима није било таксиметра, оне су одређиване у складу са дужином релације. У периоду од 2011. до 2015. године свака возња по граду коштала је углавном 80 динара, као и возња у једном правцу на релацији између северне Косовске Митровице и Звечана. За превоз до неког мало удаљенијег места, на пример до Лепосавића или Зубиног Потока, цена се могла одредити договором, али кретала се обично од 1.000 до 1.200 динара. Сличну суму требало је издвојити и за одлазак до манастира Соколица, надомак Звечана, и повратак назад. Цена ове возње била је сразмерно виша у односу на цену превоза до удаљенијег Лепосавића или Зубиног Потока, што су таксисти правдали чињеницом да је пут „опасан“ јер води кроз албанско село Бољетин, у чијем се непосредном окружењу поменути манастир налази.

Приход од таксирања најчешће је био довољан само за покривање основних егзистенцијалних трошкова. Некада ни за толико. На превозу путника

зарађивало се онолико колико се времена проводило за воланом, мада ни то није морао да буде услов ако се узме у обзир да је количина посла, самим тим и зарада, зависила првенствено од потрошње становништва, односно његових платежних могућности. Искуства таксиста била су таква да је дневни приход, када би се одбио трошак за гориво, могао да буде једва 500 динара, али је могао да буде и виши – 1.500–2.000 динара, понекад и преко тога. Није била реткост да таксисти имају сталне муштерије којима се одобравало плаћање на почек, па се из тог разлога могло десити да се некада оствари већа добит, а некада мања. Од висине зараде могла је да зависи и дужина трајања радног времена, па није било неуобичајено да поједини таксисти раде свега неколико сати дневно уколико су били задовољни износом који су за то време успели да зараде. Колико ће се радити, са друге стране, могло је да зависи и од тога да ли је таксирање представљало једини посао или је то био додатни ангажман. Лица која су се бавила само овом делатношћу и којима је она била главни извор прихода, муштеријама су била на услузи обично у дужини трајања пуног радног времена, што значи осам-девет сати дневно, а понекад и више од тога.

Таксисти у северној Косовској Митровици, генерално гледано, нису били задовољни послом који су обављали. Таксирање су већином посматрали као принудно решење, с обзиром на то да другог посла нису имали и да им је то био једини начин да дођу до средстава за живот. Притом, ризици са којима су се свакодневно сусретали били су бројни, почевши од тога да су се превозом путника бавили без било каквог осигурања, што је представљало отежавајућу околност у случају каквог удеса, повреда, квара на возилу и слично, где није било начина да се настала штета надокнади. Овиме су, истовремено, били угрожени и путници, будући да се њихова безбедност у саобраћају стално налазила под знаком питања. Све трошкове које су имали, без обзира на то чијом кривицом су проузроковани, таксисти су покривали искључиво из властитог џепа и на уштрб остварене, често недовољне зараде, док су терет одговорности за обављање свог посла преузимали само на себе.

Преживљавање је била вероватно најчешћа реч којом су таксисти у северној Косовској Митровици описивали свој посао и учинак свог рада. „Оно што зарадим“, објашњавао је таксиста из села Свињаре (м. рођ. 1954), одакле је услед Мартовског погрома 2004. године¹⁴ расељен у Мали Звечан, насеље између северне Косовске Митровице и Звечана, „чисто је да могу

14 Мартовским погромом означава се талас насиља који се догодио 17. и 18. марта 2004. године, када је више десетина хиљада Албанаца, предвођених екстремистима, насрнуло на српско и друго неалбанско становништво широм Косова и Метохије јужно од Ибра. Том приликом су опустошена многа насеља, спаљено је и ољачкано 30 правослаvnих цркава, протерано је око 5.000 Срба, Рома и Ашкалија (Hofbauer 2009: 182, 184). Погинуло је укупно 19 особа, од којих једанаест Албанаца и осам Срба, а рањено је 954 лица (Јевтић 2005: 169).

да за породицу кушим хлеба, млеко, и ако ми се поквари ауто да могу да га одржим, иначе да неки капитал од овога створим не могу“. Слично је коментаришао и таксиста (м. рођ. 1966) запослен у Трепчи, који је због тога што прима социјалну помоћ био принуђен да пронађе додатни извор прихода: „У Трепчу одлазим да радим кад ме позову, кад буде ротација на три месеца. Посла има повремено, а од минималца не може да се живи. Кад нисам тамо, возим такси, јер другачије не могу да издржавам породицу“.

Чињеница да су једино превозом путника били у могућности да обезбеде средства за егзистенцију својих породица, таксисте је погађала посебно у ситуацији када су у кући имали одраслу децу, која су завршила школе и факултете, а која су и поред тога била незапослена. То је био разлог због којег су таксирањем понекад морала да се баве чак и лица која су у пензији. Да ће се једног дана бавити овим послом, уместо што ће уживати у заслуженој мировини, многи раније нису могли ни да претпоставе, све док их на то није натерала беспарица. Таксирање је, најзад, неретко представљало једну од опција које су преостајале младима који су завршили факултете, а који су у недостатку посла у струци и сами били принуђени да се окушају у овој делатности зарад обезбеђивања егзистенције.

ЗАВРШНО РАЗМАТРАЊЕ

Резултати презентовани у раду донели су приказ неколико економских аспеката свакодневног живота Срба у северној Косовској Митровици, чиме је пружен допринос конципирању етнографске грађе за сагледавање свакодневице српског становништва у овом граду у условима који се могу назвати кризним, мултиетничким и условно речено пограничним. Резултати истраживања показали су компатибилност са теоријама свакодневице, и то посебно у оном делу који говори о томе да се привидни континуум свакодневног живота јавља као простор наизглед неприметних, али због тога ништа мање дубоких трансформација проузрокованих крупним друштвеним процесима, чије се деловање може сагледавати кроз најобичније, свакодневне појаве. Истраживање је, наиме, показало да су друштвено-политичке промене на Косову и Метохији, проузроковане последицама рата 1999. године, оставиле огроман траг управо на ону свакидашњу реалност Срба у Косовској Митровици која се оку посматрача може учинити подразумеваном, тривијалном, а која се односи на економске праксе и појаве на нивоу задовољења основних егзистенцијалних потреба.

Недефинисана институционално-правна ситуација, у спрези са политичком неизвесношћу у погледу решавања статуса Косова и Метохије, условила је да се свакодневица Срба у северној Косовској Митровици нађе

заробљена у једном лиминалном стању, на маргинама оног друштвеног стања које би се у савременом смислу речи могло назвати уређеним. Гледано са аспекта економије, овакво стање проузроковало је замирање раније ионако већ поустале привреде, чији се пад огледао превасходно у гашењу производње рударског комбината Трепча. У сенци овог некадашњег гиганта, привреда у северној Косовској Митровици у периоду после рата 1999. године практично тавори, а у недостатку инвестиција опстаје захваљујући приливу средстава која се на име пензија, плата и социјалних давања исплаћују из буџета Републике Србије. Главнина економских делатности у наведеној ситуацији меркантилног је карактера, што значи да се већина активности из предузетничког сектора заснива на трговини и пружању услуга, односно потрошњи.

За свакодневне економске праксе Срба у северној Косовској Митровици може се рећи да их деценију и по после поделе града карактерише један либерални режим, оличен у предузетништву које се одвија практично слободно и без строгих законских регулатива. У сектору приватног пословања ово је омогућило стварање својеврсног пореског раја, где држава не располаже механизмима наплате својих потраживања, захваљујући чему су се развили услови за стицање вишка профита и бржу реализацију зараде у односу на нормалне, уобичајене пословне околности. Да би у ситуацији када немају одговарајући извор прихода обезбедили егзистенцију, многи су били принуђени да се сналазе, тј. да прибегну различитим врстама предузетништва, што им, и поред наведених „погодности“, није обавезно значило просперитет. Незадовољни својим положајем били су најчешће радници који су „на црно“ и за ниске плате радили код приватника, односно они предузетници чије су делатности обезбеђивале тек пуко преживљавање.

Економске активности Срба у северној Косовској Митровици, најзад, у посматраном периоду су обележене друштвеним односима проистеклим из етничке поделе овог града, који обухватају перцепцију Албанаца као супротстављених *друзић*. Резултати истраживања су показали да се етницитет може посматрати као оквир економске зависности и сарадње међу српским становништвом у Косовској Митровици, односно да, другим речима, економски аспекти свакодневице Срба у овом граду прате линију фаворизовања припадника властите етничке групе. То се видело у практично свим економским праксама обухваћених истраживањем, где су, почевши од трговине, па до аутопревоза, Срби углавном били упућени једни на друге. Граднице етничког фаворизовања, међутим, показале су се пропусним, пре свега у области трговине. Ту су у процес размене новца и добара Срби из прагматичних разлога у извесној мери укључивали и Албанце, захваљујући чему је овај вид активности у етнички подељеној Косовској Митровици добијао додатну димензију, и то као чинилац српско-албанског повезивања.

ИЗВОРИ

- Незайослена лица у месецу августу 2012. године, ошшиина Звечан.* Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.
- Незайослена лица у месецу августу 2012. године, ошшиина Зубин Појок.* Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.
- Незайослена лица у месецу августу 2012. године, ошшиина Лейосавић.* Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.
- Незайослена лица у месецу августу 2012. године, ошшиина Косовска Миџровица.* Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- „Bez kazni za zloupotrebe na Kosovu“, 29. 09. 2014. <http://www.b92.net/insajder/aktuelno-vesti.php?yyyy=2014&mm=09&dd=29&nav_id=905573>. [10. 12. 2018].
- „Ekonomski razvoj severa Kosova“ 22. 04. 2015: <<http://www.medijacentar.info/mc-debate/izvetaji/482-ekonomski-razvoj-severa-kosova--22042015>>. [14. 03. 2018].
- „Multietnička pijaca – u severnoj Mitrovici“ 09. 06. 2006: <<http://mondo.rs/a25619/Info/Drustvo/Multietnicka-pijaca-u-severnoj-Mitrovici.html>>. [11. 02. 2019].
- “Municipal Profile Mitrovicë/Mitrovica North” 2018: <<https://www.osce.org/mission-in-kosovo/122119?download=true>>. [09. 02. 2019].
- „Odluka o ‘Trepči’ otvara pitanje imovine na Kosovu i Metohiji“ 19. 01. 2015: <http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/odluka-o-trepci-otvara-pitanje-imovine-na-kosovu-i-metohiji_559051.html>. [06. 12. 2018].
- „Trepča: Izgradila BG, gde je danas?“ 16. 01. 2015: <https://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2015&mm=01&dd=16&nav_id=947428>. [26. 11. 2018].

ШТАМПА

- Комазец 2013: Рада Комазец. „Међународна заједница не жели поделу Косова“. *Јединство*, 25. новембар, 3.
- Marković 2015: Radmilo Marković. „Kombinat Trepča: Inostrane packe i status quo“. *Vreme*, 22. januar, 10– 12.
- Нићифоровић 2014: Миролуб Нићифоровић. „Браниће фирме по сваку цену! Срби на северу Косова одлучни да Приштини не дозволе отимачину и распродају своје имовине“. *Вечерње новости*, 24. јул, 6.
- Радомировић 2010: Биљана Радомировић. „Град зебње и предизборних обећања“. *Политика*, 21. мај, 5.
- Радомировић 2013: Биљана Радомировић. „У Трепчи је запослено 1.300 радника“. *Политика*, 17. март, 12.

ЛИТЕРАТУРА

- Boal 2005: Frederick W. Boal. “Urban Ethnic Segregation and the Scenarios Spectrum”. *Desegregating the City: Ghettos, Enclaves and Inequality*. Ed. David P. Varady. Albany: State University of New York, pp. 62–78.

- Васић 2006: Милена Васић. „Економска (не)одрживост Косова и Метохије“. *Косово и Метохија – аргументи за остванање у Србији*. Ур. Слободан Ерић. Београд: Геополитика, 145–165.
- Derens 2009: Žan-Arno Derens. *Kosovska zamka*. Београд: HESPERIAedu.
- Јанјић 2007: Душан Јанјић. *Ogledi o Kosovu*. Београд: Draslar partner.
- Јевтић 2005: Ђорђе Јевтић. *Етничким насиљем до сјајног*. Приштина: Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић“.
- Lefebvre 1987: Henry Lefebvre. “The Everyday and Everydayness”. *Yale French Studies*, No. 73, *Everyday Life*, pp. 7–11.
- Лјеројевић 2006: Синиша Лјеројевић. *Kosovo i Metohija: Realnost, ekonomija i zablude*. Београд: Танјуг: Politika.
- Лјеројевић 2008: Синиша Лјеројевић. *Skrivena realnost Kosova: Ruševine svetske politike*. Београд: Topola film: Dosije studio.
- Moran 2011: Džo Moran. *Čitanje svakodnevice*. Београд: Biblioteka XX vek.
- Nedeljković 2011: Saša Nedeljković. „Економска исплативост етничитета: економско понашање као израз етничког идентитета међу српским исељеницима у САД“. *Етноантрополошки проблеми*, н. с, год. 6, св. 4, 905–930.
- Rogers 1984: Mary F. Rogers. “Everyday Life as Text”. *Sociological Theory*, Vol. 2, pp. 165–186.
- Hofbauer 2009: Hannes Hofbauer. *Eksperiment Kosovo: Povratak kolonijalizma*. Београд: Albatros Plus.

Aleksandar S. PAVLOVIĆ

CONTRIBUTION TO THE ECONOMIC ASPECT OF EVERYDAY LIFE
OF THE SERBS IN NORTHERN KOSOVSKA MITROVICA

SUMMARY

In this paper the author shows the results of the research of everyday life of the Serbs in Northern Kosovska Mitrovica in the conditions of the altered socio-political context after the war in 1999 and ethnical division of this town on two parts: northern (Serbian) and southern (Albanian).

The main attention was paid to those aspects of everyday life which were ranked as fundamental, unavoidable fields of everyday reality, and this was work and economy. The results presented in this paper were obtained based on field research conducted several times from 2011 to 2015 in the total duration of over eight months.

The research results showed that socio-political alterations in Kosovo and Metohija caused by the consequences of war in 1999, had enormous impact on everyday life of the Serbs in Northern Kosovska Mitrovica. Non-defined institutional-legal situation in the connection with permanent political independence, led to the situation that everyday reality of Serbian population was found captured in one laminal condition, on the margins of that social condition which could be called in modern sense of the word as regulated one. Such condition caused merely complete delay of economy, which in the shadow of former giant Трепча, and in the lack of investments, in the period after war, survives thanks to the influx of resources on behalf of pension benefits, salaries and social welfare being paid from the budget of the Republic of Serbia. The majority of economic activity in the situation alike is of mercantile character which means that a large part of these activities from entrepreneurial sector is based on commerce and service provision, thus consumption.

Everyday economy practices of the Serbs in Northern Kosovska Mitrovica one decade and a half after the separation of the city was characterized by a liberal regime is personalized in entrepreneurial activity which is run almost freely and without strict legal rules. In order to ensure the existence in the time where there are no regular incomes, as lot of citizens were forced to get by, thus to resort to different entrepreneurial activities such as: commerce, provision of different services, transport etc. These activities, besides suitability arisen from the fact that due to the non-functioning of the institutions taxes were not paid to the state, could not provide nothing more than a mere survival.

The research showed that ethnicity played an important role in economic co-operation among Serbian population in Kosovska Mitrovica, that is, in other terms, economic aspects of everyday life of the Serbs in this city was followed by the favourizing line of the members of the own ethnical group. That was seen practically in all economic practices encompassed with this research, where Serbs were directed to each other. Limits of ethnical favourizing have proven to be permeable, first of all, in the field of commerce. Serbs tried to include in the exchange process of goods and money from pragmatic reasons the Albanians so that this kind of activity in ethnically divided Kosovska Mitrovica was getting additional dimension, as the factor of Serbo-Albanian interconnection.

Key words: Everyday life, economy, Serbs, Kosovska Mitrovica, Kosovo and Metohija.